

Sygn. akt II CSKP 83/21

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 10 maja 2021 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Anna Owczarek (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Władysław Pawlak

SSN Roman Trzaskowski

w sprawie z powództwa W. P. i N.P.
przeciwko B. P. i W.P.
o zachowek,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym
w Izbie Cywilnej w dniu 10 maja 2021 r.
skargi kasacyjnej pozwanych
od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)
z dnia 11 lutego 2019 r., sygn. akt I ACa (...),

**uchyla zaskarżony wyrok oraz wyrok wstępny Sądu
Okręgowego w Ł. z dnia 8 listopada 2017 r., sygn. akt I C (...)
i przekazuje sprawę do ponownego rozpoznania temu Sądowi,
pozostawiając mu rozstrzygnięcie o kosztach postępowania
kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Powódki W.P. i N.P. wniosły o zasądzenie od B. P. i W.P. solidarnie kwot po 100 000 zł tytułem zachowku po dziadku J. P.

Wyrokiem wstępnym z dnia 28 listopada 2017 r. Sąd Okręgowy w Ł. uznał powództwo za usprawiedliwione co do zasady, a wyrokiem z dnia 11 lutego 2019 r. Sąd Apelacyjny w (...) oddalił apelację pozwanych.

Podstawa faktyczna rozstrzygnięć Sądów obu instancji była tożsama. Ustalono, że J. P. zmarł dnia 2 stycznia 2015 r. Powódki są córkami T. P. - jedynego syna spadkodawcy, który został wydziedziczony w testamencie sporządzonym dnia 12 sierpnia 2005 r., powołującym do dziedziczenia B. P. i W.P. Postanowieniem Sądu Rejonowego w S. z dnia 26 kwietnia 2017 r. stwierdzono nabycie spadku po J. P. na podstawie tego testamentu przez pozwanych w obecnej sprawie. T. P. złożył w toku postępowania spadkowego, przed ujawnieniem faktu sporządzenia testamentu, oświadczenie o odrzuceniu spadku. Udziały powódek w spadku wyniosłyby po ½ części. W skład spadku wchodziły środki pieniężne w niewielkiej wysokości zgromadzone na rachunku bankowym. W dniu sporządzenia testamentu J.P. dokonał darowizny gospodarstwa rolnego, położonego w miejscowości D. na rzecz pozwanych do wspólności ustawowej. Umowa została oznaczona jako „Umowa darowizny w celu zaprzestania działalności rolniczej oraz ustanowienie służebności”. J. P. okazał postanowienie Kierownika Biura Powiatowego Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w S. z dnia 11 sierpnia 2005 r. stwierdzające, że spełnia wstępne warunki wymagane dla uzyskania renty strukturalnej i oświadczył, że nie posiada innego gospodarstwa rolnego, a umowę zawiera w celu uzyskania renty strukturalnej. Stawający oświadczyli, że spełniają warunki określone w § 6 i 7 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania pomocy finansowej na uzyskiwanie rent strukturalnych. Obdarowani ustanowili na rzecz darczyńcy nieodpłatną, dożywotnią i osobistą służebność mieszkania polegającą na korzystaniu w dotychczasowym zakresie z usytuowanego na nieruchomości budynku mieszkalnego.

Sąd Apelacyjny podzielił stanowisko Sądu pierwszej instancji, że na podstawie art. 993 k.c. wartość gospodarstwa rolnego, będącego przedmiotem

darowizny, podlega zaliczeniu na poczet zachowku. Wskazał, że ustawa z dnia 26 kwietnia 2001 r. o rentach strukturalnych w rolnictwie (jedn. tekst Dz.U. z 2018 r., poz. 872) nie zawiera żadnych ograniczeń dotyczących rodzaju umowy zawieranej przez właściciela. Przekazanie gospodarstwa rolnego oznacza, zgodnie z definicją legalną (art. 2 ust. 5), odpłatne lub nieodpłatne przeniesienie własności gruntów wchodzących w jego skład w drodze umowy, na rzecz osoby fizycznej lub prawnej albo jednostki organizacyjnej nie posiadającej osobowości prawnej, a także przejęcie takich gruntów na podstawie decyzji na własność Skarbu Państwa. Przekazanie gospodarstwa rolnego stanowi jeden z warunków uzyskania prawa do renty strukturalnej (art. 3 ust. 1 pkt 5). Cel zawarcia umowy z dnia 12 sierpnia 2005 r. nie budzi wątpliwości, gdyż wynika wprost z oświadczenia darczyńcy. W ocenie Sądu obowiązek zamieszczenia oświadczenia stron o spełnieniu warunków określonych w art. 6 i art. 8, wynikający z art. 7 ust. 1, pozostaje bez wpływu na materialno-prawny kształt umowy i nie kreuje jej odrębnego typu. Sąd nie znalazł, wobec różnic konstrukcyjnych, podstaw uzasadniających zastosowanie przez analogię art. 52 ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin ani art. 59 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. Podkreślił, że umowa przekazania gospodarstwa rolnego następcy jest traktowana jako swoisty rodzaj przeniesienia własności, odmienny od przeniesienia własności na podstawie typów umów uregulowanych w kodeksie cywilnym, jej dominującą cechą nie jest nieodpłatność tylko uzyskanie świadczenia z ubezpieczenia społecznego. Sąd Apelacyjny wskazał, że roszczenie powódek co do zasady znajduje oparcie w art. 1000 § 1 k.c., gdyż spadkodawca zawarł z pozwanymi umowę darowizny w rozumieniu art. 888 k.c.

Pozwani wnieśli skargę kasacyjną od wyroku Sądu Apelacyjnego w całości. Wnosząc o jego uchylenie i „uznanie powództwa za nieusprawiedliwione co do zasady” powołali kasacyjną podstawę naruszenia prawa materialnego. W jej ramach wskazali na naruszenie art. 65 § 1 i 2 k.c. poprzez dokonanie niewłaściwej wykładni umowy z dnia 12 sierpnia 2005 r. i uznanie, że zamiarem stron było zawarcie umowy darowizny, a nie zaprzestanie działalności rolniczej i uzyskanie renty strukturalnej; art. 888 § 1 k.c. poprzez niewłaściwą wykładnię i uznanie,

że umowa przekazania gospodarstwa rolnego z dnia 12 sierpnia 2005 r. stanowiła umowę darowizny; art. 889 pkt 1 k.c. poprzez niezastosowanie i uznanie, że umowa przekazania gospodarstwa rolnego z dnia 12 sierpnia 2005 r. stanowiła umowę darowizny; art. 993 k.c. poprzez błędną wykładnię i uznanie, że wartość gospodarstwa rolnego, które spadkodawca przekazał umową darowizny w celu zaprzestania działalności rolniczej podlega doliczeniu i powinna zostać uwzględniona przy obliczaniu zachowku; art. 3 i 8 ustawy o rentach strukturalnych w rolnictwie poprzez niezastosowanie i pominięcie, że strony umowy o przekazanie gospodarstwa rolnego w celu zaprzestania działalności rolniczej i uzyskania renty strukturalnej muszą spełniać szereg dodatkowych wymogów ustawowych określonych w tych przepisach; art. 7 ustawy o rentach strukturalnych w rolnictwie poprzez niezastosowanie i pominięcie, że umowa z następcą, w odróżnieniu od umowy darowizny, powinna zawierać oświadczenie stron o spełnieniu warunków z art. 6 i art. 8 ustawy.

Sąd Najwyższy zważył:

Konstytucyjne prawo dziedziczenia gwarantują art. 21 i art. 64 Konstytucji, niemniej swoboda testowania nigdy nie ma charakteru absolutnego i istnieje tylko w granicach jakie wyznacza porządek prawny. Co do zasady należy przyjąć nakaz uwzględniania woli spadkodawcy rozstrzygającej o przeznaczeniu majątku na wypadek śmierci w inny sposób niż ustalone przez ustawodawcę reguły dziedziczenia. Wyjątkiem od niej jest instytucja zachowku. Przyjmuje się, że zachówek stanowi minimum udziału spadkobierców ustawowych powołanych do spadku w pierwszej lub drugiej kolejności i pozbawić ich go można tylko w sytuacjach rzeczywiście wyjątkowych. Uprawnienie z tytułu zachowku jest prawem podmiotowym spadkobiercy ustawowego, które może być ubezskutecznione oświadczeniem woli spadkodawcy o wydziedziczeniu. Oświadczenie to nie pozbawia zstępnych wydziedziczonego uprawnienia do zachowku. Ochronie pominiętych spadkobierców ustawowych służy roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej, które może być kierowane przeciwko spadkobiercy i osobie, na rzecz której został ustanowiony zapis windykacyjny (art. 991 § 2 k.c.) lub przeciwko osobie trzeciej, która otrzymała od spadkodawcy darowiznę doliczoną do spadku (art. 1000 k.c.). Roszczenia te różnią się zakresem

przedmiotowym, gdyż od spadkobiercy można dochodzić zarówno pokrycia jak i uzupełnienia zachowku, a od osoby trzeciej tylko uzupełnienia zachowku, ponadto odpowiada ona tylko w granicach wzbogacenia, będącego skutkiem darowizny i może się zwolnić od obowiązku zapłaty poprzez wydanie jej przedmiotu (*facultas alternativa*). Ustawa wprowadza także kolejność odpowiedzialności obdarowanych według kryterium czasu dokonania darowizny. Odmienności tych nie dostrzegł Sąd drugiej instancji, który błędnie wskazał art. 1000 § 1 k.c. jako podstawę prawną odpowiedzialności pozwanych, mimo że są oni spadkobiercami testamentowymi. Wadliwość ta, zapewne, legła u podstaw nieprawidłowego zastosowania art. 318 § 1 k.p.c. i akceptacji wydania w sprawie przez Sąd pierwszej instancji wyroku wstępnego. Przypomnieć należy, że wyrok wstępny dotyczyć może jedynie samej zasady odpowiedzialności, czyli potwierdzenia istnienia konkretnego stosunku prawnego lub prawa, z których wynika dochodzone roszczenie. W tym wypadku brak wątpliwości co do zasady odpowiedzialności, gdyż przesądza ją wprost status prawny stron i treść art. 991 § 2 k.c. Sporna jest jedynie wysokość roszczenia, a ściślej ustalenie wysokości zachowku, w tym dopuszczalność doliczenia do jego substratu wartości gospodarstwa rolnego, którym rozporządził spadkodawca dnia 12 sierpnia 2005 r. Kwestia ta nie może być przedmiotem rozstrzygnięcia w wyroku wstępnym.

Zasady obliczania wysokości zachowku i doliczania do spadku darowizn są tożsame w odniesieniu do obu roszczeń, stąd celowe jest odniesienie się do skargi kasacyjnej w części dotyczącej prawidłowości kwalifikacji czynności prawnej spadkodawcy oznaczonej jako „Umowa darowizny w celu zaprzestania działalności rolniczej oraz ustanowienie służebności”. Zgodnie z art. 993 k.c. przy obliczaniu zachowku nie uwzględnia się zapisów zwykłych i poleceń, dolicza się jednak, z ograniczeniami przewidzianymi w art. 994 i art. 996 k.c., darowizny oraz zapisy windykacyjne dokonane przez spadkodawcę. Taki sam zakres zaliczania na poczet sched spadkowych z mocy ustawy dotyczy działu spadku pomiędzy zstępnymi albo zstępnymi i małżonkiem spadkodawcy, nabywającymi spadek z mocy ustawy (art. 1039 § 1 k.c.) z tym, że spadkodawca może nałożyć obowiązek zaliczania także na innych spadkobierców ustawowych. Tożsamość przedmiotu oraz cel prawnej konstrukcji zaliczania, polegający na zmniejszeniu

różnic wysokości korzyści uzyskanych przez osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych, nakazuje przyjęcie takiej samej wykładni pojęcia darowizny. W orzecznictwie dominuje pogląd, podzielany przez piśmiennictwo, w myśl którego przez darowiznę należy rozumieć wszelkie przysporzenia pod tytułem darmym, które za życia spadkodawcy przeszły z jego majątku do majątku spadkobiercy jako nieodpłatnie uzyskane korzyści (por. postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 30 maja 2011 r., III CZP 136/10, z dnia 9 grudnia 2010 r., III CSK 39/10). Brak bowiem podstaw do przyjęcia, że w prawie spadkowym pojęcie to ma charakter autonomiczny. Umowa darowizny, w istocie obejmująca czynność prawną jednostronnie zobowiązującą, na którą obdarowany wyraża zgodę poprzez przyjęcie jej przedmiot, jest czynnością kauzalną. Konieczną przesłanką ważności, objętą jej treścią, jest zatem zamiar przysporzenia na rzecz obdarowanego, który może mieć postać *causa donandi* (przysporzenie nieodpłatne) lub *negotium mixtum cum donatione* (przysporzenie z różnych przyczyn, w tym nabycia prawa lub zwolnienia ze zobowiązania przez dokonującego przysporzenie). Zamiar uzyskania takiego przysporzenia przez darczyńcę, wprost lub pośrednio, związany z osobą obdarowanego oraz połączenie czynności dokonywanej pod tytułem darmym z inną, także odpłatną, nie wyklucza kwalifikacji umowy jako darowizny. Z tych względów chybiona jest skarga kasacyjna w części wskazującej na naruszenie art. 65 § 1 i 2 k.c. poprzez dokonanie niewłaściwej wykładni umowy z dnia 12 sierpnia 2005 r. na skutek pominięcia, że zamiarem stron było zawarcie umowy darowizny, a nie zaprzestanie przez darczyńcę działalności rolniczej i uzyskanie renty strukturalnej. Przedstawiona wyżej argumentacja wskazuje na bezpodstawność zarzutu niewłaściwej wykładni art. 888 § 1 k.c. Bezpodstawny jest także zarzut naruszenia art. 889 pkt 1 k.c. Przepis powyższy określa stosunki prawne wyłączone spod reguł darowizny stanowiąc, że gdy zobowiązanie do bezpłatnego świadczenia wynika z umowy regulowanej innymi przepisami kodeksu, bezpłatne przysporzenia nie stanowią darowizny. Charakter tego przepisu pozwala na uznanie go za klauzulę generalną umożliwiającą niestosowanie reguł właściwych dla darowizny do takich czynności jak ugoda, użyczenie, nieodpłatne świadczenie usług, pożyczka, przechowanie lub stosunków prawnych takich jak świadczenie nienależne. Z oczywistych przyczyn nie ma on zastosowania do

umowy przekazania gospodarstwa rolnego na rzecz osoby fizycznej lub prawnej albo jednostki organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej zawieranej na podstawie ustawy z dnia 26 kwietnia 2001 r. o rentach strukturalnych w rolnictwie (jedn. tekst Dz.U. z 2018 r., poz. 872). Jakkolwiek „przekazanie” może polegać na odpłatnym lub nieodpłatnym przeniesieniu własności gruntów wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, to art. 7 ust. 1 wprost wskazuje, że umowa „o przekazaniu” powinna spełniać wymagania określone odrębnymi przepisami, zatem nie wyłącza tylko odsyła do przepisów kodeksu cywilnego dotyczących umów nazwanych. Unormowanie to wyklucza przyjęcie, że ustawa o rentach strukturalnych w rolnictwie wprowadziła kolejny nowy samodzielny rodzaj umowy przekazania gospodarstwa rolnego.

W orzecznictwie sądów powszechnych powstała rozbieżność dotycząca uwzględniania wartości gospodarstw rolnych przekazanych na podstawie ustawy o rentach strukturalnych w rolnictwie przy ustalaniu zachowku. Część z nich (por. wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 9 stycznia 2013 r., I ACa 714/12) wyłącza dopuszczalność zaliczenia, chyba że strony wyraźnie i w sposób nie pozostawiający wątpliwości wskazały, że podstawą przeniesienia własności jest umowa darowizny. Ten nurt judykatury wprost nawiązuje do wypowiedzi Sądu Najwyższego wskazujących na brak podstaw zaliczania w odniesieniu do umów zawartych z następcą w oparciu o art. 52 ust. 1 ustawy z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym i innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz.U. 1977, Nr 32, poz. 140) na zachówek (por. uchwałę z dnia 19 lutego 1991 r., III CZP 4/91, OSNC 1991, nr 8-9, poz. 103) i na schedę spadkową (por. uchwałę z dnia 7 lutego 2014 r., III CZP 114/13, OSNC 2014, nr 12, poz. 118), art. 59 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (jedn. tekst: Dz. U. z 1989 r., Nr 24, poz. 133 ze zm.) na zachówek (por. uchwałę z dnia 21 czerwca 2012 r., III CZP 29/12, OSNC 2013, nr 1, poz. 7). Sąd Najwyższy przyjął, że mimo pewnych różnic normatywnych, umowa przekazania gospodarstwa rolnego następcy jest niejednorodna, zawiera elementy prawa administracyjnego, cywilnego i ubezpieczeniowego stąd ma autonomiczny charakter. Umowę przekazania we wskazanych orzeczeniach kwalifikuje się jako „swoistą umowę cywilno-prawną”.

Za odrębnością umowy przekazania gospodarstwa rolnego na podstawie ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym i innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin jako zachowującej pewne cechy umowy prawa cywilnego, ale różnej od umów darowizny opowiedział się Sąd Najwyższy w uzasadnieniu uchwały składu siedmiu sędziów z dnia 25 listopada 2005 r., III CZP 59/05 (OSNC 2006, nr 5, poz. 79). Wykładni art. 993 i 994 k.c. jako podstawy zaliczenia na substrat zachowku wszystkich darowizn (poza nielicznymi wprost wskazanymi wyjątkami) niezależnie od ich przedmiotu i celu dokonania, pozbawieniu znaczenia okoliczności, czy zamiarem darczyńcy było uregulowanie spraw majątkowych czy uzyskanie uprawnienia do renty bądź emerytury, dokonał Sąd Najwyższy w uzasadnieniu postanowienia z dnia 30 marca 2011 r., III CZP 136/10. Możliwość uwzględnienia w substracie zachowku wartości nieruchomości nabytej na podstawie ustawy o uregulowaniu własności gospodarstw rolnych przyjął Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 2 grudnia 2011 r., III CSK 77/11. Na brak podstaw do przyjęcia odrębnej pozakodeksowej umowy o przekazaniu gospodarstwa rolnego i konsekwentnie uwzględnieniu wartości gospodarstwa rolnego darowanego w celu uzyskania świadczeń przewidzianych ustawą z dnia 26 kwietnia 2001 r. o rentach strukturalnych w rolnictwie wskazał Sąd Apelacyjny w Gdańsku w wyrokach z dnia 21 września 2012 r., V ACa 672/12, z dnia 14 marca 2018 r., V ACa 91/17). Opowiedział się za nim także Sąd drugiej instancji w sprawie, której złożono rozpoznawaną skargę kasacyjną. Sąd Najwyższy, jak dotąd, nie zajął stanowiska w przedmiocie dopuszczalności doliczenia do substratu zachowku w celu spełnienia warunków uzyskania renty strukturalnej.

Przystępując do oceny podstawy skargi kasacyjnej w części dotyczącej dalszych zarzutów dotyczących niezastosowania art. 3, art. 7 i 8 ustawy o rentach strukturalnych w rolnictwie wskazać należy na szczególny charakter wskazanego aktu prawnego. Stanowi on realizację Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej służącej koncentracji gruntów i powiększaniu gospodarstw rolnych oraz zmianie pokoleniowej osób je prowadzących i powinien być stosowany z uwzględnieniem zasad określonych w ustawie z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnictwa na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów

Wiejskich na lata 2007-2013 (jedn. tekst. Dz.U. z 2020 r., poz.1371). Odmienny cel i wprowadzone rozwiązania znacząco różnią się od przyjętych we wcześniejszych ustawach dotyczących przekazywania gospodarstw rolnych następcom. Odmienne określono warunki nabywania prawa do renty strukturalnej, wysokość i zasady jej wypłacania, zasady postępowania i sposób finansowania. Renta ta ma charakter okresowy, może być przyznana przez Prezesa Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego na corocznie ponawiany wniosek i tylko do osiągnięcia wieku emerytalnego albo nabycia praw do renty lub emerytury, nie dłużej jednak niż przez pięć lat. Jeżeli uprawniony lub jego małżonek podejmie następnie prowadzenie takiego gospodarstwa prawo do renty ustaje i nie podlega przywróceniu. Wypłata renty może zostać zawieszona z oznaczonych przyczyn. Wyczerpująco oznaczono także pozostałe warunki, w tym kwestie podmiotowe po stronie rolników przekazujących oraz rolników przejmujących gospodarstwo rolne. Te odmienności wskazują na samodzielny charakter ustawy i jej oderwanie od systemu prawa ubezpieczeniowego, gdyż wszystkie dotychczas obowiązujące ustawy dotyczące zaopatrzenia emerytalnego i rentowego rolników pozostały w mocy. Przesądzające znaczenie należy jednak przypisać pozostawieniu rolnikowi swobody wyboru podmiotu, któremu przekaze gospodarstwo, formy czynności prawnej przekazania oraz jej odpłatności lub nieodpłatności. Jak wyżej wskazano, odwołanie w art. 7 ust. 1 ustawy do konieczności spełnienia wymagań określonych odrębnymi przepisami, przez które należy rozumieć elementy przedmiotowo istotne umów nazwanych, nie oznacza wyłączenia tylko odesłanie do przepisów kodeksu cywilnego i wyklucza przyjęcie, że ustawa o rentach strukturalnych w rolnictwie wprowadziła kolejny nowy samodzielny rodzaj umowy przekazania gospodarstwa rolnego. Ta regulacja ustawowa bezpośrednio dotycząca umowy przekazaniu gospodarstwa rolnego wyłącza odpowiednie stosowanie przepisów o ubezpieczeniu społecznym, o którym mowa w art. 1 ust. 2. Oświadczenia stron o spełnieniu warunków z art. 6 i art. 8 ustawy mają charakter oświadczeń wiedzy, odnoszących się do okoliczności faktycznych, stąd wbrew zarzutom skargi kasacyjnej pozbawione są znaczenia prawnego dla kwalifikacji umowy. Stanowisko Sądu Apelacyjnego w części dotyczącej przyjęcia dopuszczalności zaliczenia darowizny dokonanej w celu

spełnienia jednego z warunków uzyskania renty strukturalnej na podstawie ustawy o rentach strukturalnych w rolnictwie jest zatem - co do zasady - prawidłowe.

Ze względów powołanych w początkowej części uzasadnienia orzeczenie Sądu Apelacyjnego i poprzedzający go wyrok wstępny nie mogą się ostać i podlegają uchyleniu (art. 398¹⁵ § 1 zd. 2 k.p.c.), z pozostawieniem Sądowi, który wyda orzeczenie kończące postępowanie w sprawie, rozstrzygnięcia o kosztach postępowania kasacyjnego (art. 108 § 2 w zw. z art. 398²¹ i art. 391 § 1 k.p.c.).